

Невен Исаиловић
Историјски институт
Кнез Михаилова 36/II, Београд, Србија
neven.isailovic@iib.ac.rs

ПОВЕЉА БАНА ДАМЈАНА ХОРВАТА ДУБРОВЧАНИМА О СЛОБОДИ ТРГОВИНЕ*

Апстракт: У раду се доноси критичко издање ћирилске повеље хрватско-далматинско-славонског бана Дамјана Хорвата од Литве из 1473. године којом Дубровчанима гарантује слободу трговине. Повластице су важиле на свим територијама којима је наведени бан управљао. Повеља, издата у Клису, написана је народним језиком и припада групи од свега двадесетак сачуваних исправа средњовековног хрватског племства састављених ћирилским писмом. По својој структури и садржини представља типски документ – привилегијални уговор мање свечане форме и карактера.

Кључне речи: Дубровник, Далмација, Хрватска, Славонија, Дамјан Хорват од Литве, 1473. година, повеља, ћирилица, трговина, повластице.

Специфични политички положај и привредна развијеност Дубровачке општине, која се од XV века често назива у Републиком, почивали су на трговини. Дубровник је од својих почетака са суседима закључивао уговоре којима су дубровачким трговцима дозвољавани слобода кретања и право продаје робе, понекад уз додатне повластице. На тај начин су вековима регулисани односи са Србијом и њеним областима, Бугарском, Босном, Угарском и њеним круновинама, као и са Османским царством и многим државама у Италији и широм Медитерана.¹

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије: *Средњовековне српске земље (13–15. век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (ев. број 177029).

¹ Ови уговори су највећим делом објављени у следећим збиркама и радовима: *Старе српске повеље и писма (=ССП)* 1–1, 1–2, прир. Љ. Стојановић, Београд – Сремски Карловци 1929–1934. (бројни уговори издати у овој збирци

Групи тих уговора припада и повеља коју је Дубровчанима издао хрватско-далматинско-славонски бан Дамјан Хорват 1473. године, а која се не односи на читаву територију угарске државе, већ само на подручје којим је тада управљао наведени бан – на две хрватске бановине (славонску и хрватско-далматинску).² Пошто је Хорват банску част стекао две године пре издавања ове исправе, вероватно је да се не ради о уговору који се редовно обнављао приликом смена на положају, већ да су дубровачке власти, по свему судећи, у датом тренутку затражиле да им се у форми повеље гарантују трговачке повластице.

недавно су критички приређени и у часописима *Стари српски архив и Грађа о прошлости Босне*; *Дубровачка акта и повеље* 1–1, 1–2, 2–2, прир. Ј. РАДОНИЋ, Београд 1934–1935; Б. М. НЕДЕЉКОВИЋ, *Дубровачко-турски уговор од 23. октобра 1458. године, Зборник Филозофског факултета у Београду* 11–1 (1970) 363–392; *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника*. Књига 1 (1186–1321), прир. В. МОШИН – С. ЋИРКОВИЋ – Д. СИНДИК, Београд 2011; Д. ЖИВОЛИНОВИЋ, *Хоризма бугарског цара Јована Асена II Дубровнику, Иницијал. Часопис за средњовековне студије* 1 (2013) 229–239.

² Дамјан Хорват потиче из ситно-племићке хрватске породице из Врбашке жупаније. Отац му се звао Стјепан, а имао је и брата Петра. У својој дугој каријери у служби угарских владара био је, између осталог, и краљичин ризничар. Према поседу Литви (данас Чабрад, мађарски Чабраг, код Литаве у Словачкој) добио је придев „од Литве“. Као искусни познавалац финансија, ступио је на дужност хрватско-далматинско-славонског бана у пролеће 1471. године, прво заједно са Блажом Мађаром, а затим са Николом Илочким. Једно време је у њиховој надлежности била и Босна. Од новембра или децембра 1473. обављао је само дужност хрватско-далматинског бана и тај је положај задржао све до смрти у фебруару 1475. године. Стекао је бројне поседе у жупанијама Хонт, Зољом, Крижевци и Пожега. Имао је супругу Фружину, сина Стјепана и кћери Ану и Софију. Више о његовом животу и деловању у: V. KLAJČ, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* 4, Zagreb 1985, 105, 109, 113, 117–118; L. ČORALIĆ, „Horvat od Litve, Damjan“, *Hrvatski biografski leksikon* 5 (Gn–H), Zagreb 2002, 669; M. KARBIĆ, *Od hrvatskoga sitnog plemića do ugarskoga velikaša i hrvatskog bana: Damjan Horvat od Litve i njegova obitelj, Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza = A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*, прир. M. JAUK-PINHAK – GY. CSABA – I. NYOMÁRKAY, Zagreb 2002, 119–125; T. PÁLÓSFALVI, *Slavonski banovi u 15. stoljeću, Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.–1918. Zbornik radova*, прир. M. KRUNEK, Zagreb 2004, 45–50, str. 49–50; V. KLAUŽER, *Djelovanje Blaža Mađara, bana Bosne, Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u njegovom prvom mandatu (1470.–1472.)*. Prilog poznavanju vršenja banske dužnosti u kasnom 15. stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 30 (2012) 123–144. У Мађарском државном архиву у Будимпешти (*Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár*) налази се око 50 оригиналних докумената из 1460-их и 1470-их који се односе на делатност Дамјана Хорвата и његове породице.

Иако је Дубровник од средине XV века имао регулисане односе са Османлијама, а још од раније са Косачама и Влатковићима из западног Хума, немирна ситуација на подручју некадашње Србије и Босне током 1460-их и 1470-их година, наметала је већу оријентацију Дубровчана на нешто западнија тржишта, конкретно на хрватске земље са којима је трговачка размена била мања него са поменутиим државама. Уз то, после пада Босне, дошло је до додатног приближавања дубровачких власти и угарског краља Матијаша Корвина, а временом су у савез са краљем ушли и представници босанских великаша који још увек нису били покорени од Османлија. Стварала се одбрамбена линија према османској држави, а на њеном одржавању су почетком 1470-их упоредо радили хрватски бан, Косаче, Влатковићи и Дубровчани.³ Након пада тврђаве Почитељ (1471), Дубровчани су добили налог од краља Матијаша да новчано помажу одбрану Клиса и других тврђава хрватског бана, па су и на тај начин јачале везе Дубровника са Хрватском.⁴ То су највероватнији поводи за настанак ове повеље, а томе у прилог сведочи и архивска грађа у којој налазимо податак да је Хорватов посланик боравио у Дубровнику крајем маја 1473. у званичној мисији и да су тамошње власти и њега и његовог господара богато обдариле.⁵ Дамјан Хорват се јавља и нешто касније када Дубровчани посредују између њега и османског војводе Ајас-бега, команданта Херцегове земље и санџак-бега у више наврата (2. октобра 1473), те када Јурај Хрват, клишки кастелан, у име бана Дамјана, доноси исправе краља Матијаша Корвина и прима трибут (15. фебруара 1474).⁶

³ И. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*, Београд 1952, 131–200, 218–232; Б. М. НЕДЕЉКОВИЋ, *Дубровачко-турски уговор*, 363–392; В. АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, Београд 1979, 9–125; V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.* I, Zagreb 1980, 229–236; В. GRGIN, *Počeci rasapa. Kralj Matijaš Korvin i srednjovjekovna Hrvatska*, Zagreb 2002, 174–175, 178–181. У последњој деценији владавине султана Мехмеда II Османлије су стално повећавале износ дубровачког харача, па је Дубровчанима био потребан додатни новац.

⁴ И. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 194; В. АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, 86–97. О перцепцији Дубровника као бедема хришћанства в. у: L. KUNČEVIĆ, *Retorika granice kršćanstva u diplomaciji renesansnog Dubrovnika*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 48 (2010) 179–211.

⁵ *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae = Ragusa és Magyarország összekötteréseinek oklevéltára*, eds. J. GELCICH – L. THAL-LÓCZY, Budapest 1887, 801. Иако се у одлукама дубровачких Већа исправа види одређена колебљивост у даривању бана (одбијен је предлог да му се дарује 100 дуката, а одлука о давању 50 дуката је донесена тесном већином), она је неколико дана касније нестала (а дар је повећан за још 30 дуката) – V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika* I, 294–295.

⁶ *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae*, 801–802.

Документ се чува у Државном архиву у Дубровнику, у фонду *Miscellanea (Massa Negrini)*. На кошуљици у којој се налази пише да носи сигнатуру II–4, која се повезује са издањем Антонија Вучетића, те да је издвојен из улошка под сигнатуром D XX/11 (1473).⁷ Исправа је састављена на половини једног листа папира, тадашње стандардне величине (веома сличне данашњем А4 формату – око 220 x 290 mm), те његова висина износи 145 mm, а ширина 213 mm.⁸ У смислу оријентације текста има облик положеног правоугаоника. Према доступним подацима, воденог знака нема (вероватно се налазио на другом делу истог листа или на другом листу табака). Маргине су типичне за документе мање свечаног карактера (горња износи око 15 mm, лева око 20 mm, а десна нешто више од 10 mm). Испод текста је остало око 70 mm неисписаног простора у коме се, непосредно испод последњег исписаног реда, налази и печат. Врх печатног папира покрива две речи из последња два реда. Текст је исписан смеђим мастилом, местимично тамније а местимично светлије нијансе (последњи редови су знатно блеђи од првих).⁹

Писмо је прилично нерасписан ћирилски канцеларијски брзопис сличан оном који се јавља на савременим документима у региону, а који се, зависно од филолошко-палеографске школе, назива брзописом, ћирилском минускулом или раном босанчицом.¹⁰ Сачуване ћирилске исправе хрватске провенијенције, написане на народном језику, прилично су малобројне.¹¹ Данас се зна за свега двадесетак и већина њих је настала на простору између Зрмање и Цетине, махом у

⁷ Državni arhiv u Dubrovniku, *Miscellanea (Massa Negrini)* II–4. Снимак на основу кога је приређено ово издање прибављен је јануара 2010. у Државном архиву у Дубровнику. Захваљујемо овој архивској установи на изузетној предусретљивости.

⁸ Ради се, вероватно, о четвртини табака типа *carta reale* (пре него о незнатно скраћеној половини табака типа *carta rečuta*) – V. MOŠIN, *Filigranologija* као помоћна историјска наука, *Zbornik Historijskog instituta JA* 1 (1954) 25–93, str. 54–58; J. STIPIŠIĆ, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1972, 17–19.

⁹ Смеђа боја мастила (углавном светлије нијансе) среће се у Дубровнику и Хрватској током читавог XV века, а местимично и раније. У последњим деценијама XV века постаје доминантна у читавом региону – Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе Ивана VI (Анжа) Франкопана Омишанима, *Мешовита грађа (Miscellanea)* 32 (2011) 101–124, стр. 113–115.

¹⁰ Више о писму (са старијом литературом): Б. ЧИГОЈА, „Босанчица“, *Лексикон српског средњег века (=ЛССВ)*, прир. С. ЋИРКОВИЋ – Р. МИХАЉЧИЋ, Београд 1999, 56–59; Т. СУБОТИН-ГОЛУБОВИЋ, „Ћирилица“, *ЛССВ*, 751–754; В. ЗЕЛИЋ-БУЏАН, *Bosančica ili hrvatska ćirilica u srednjoj Dalmaciji*, Split 2000.

¹¹ У овај фонд нису укључене дубровачке ћирилске исправе.

Клишком и Цетинском кнештву, а понајвише у Клису и Сињу.¹² Вероватно је стога и ова повеља бана Дамјана Хорвата, такође настала у Клису, исписана ћирилицом. Други, али не и безначајан разлог могла би бити и чињеница да је, за потребе писања на народном, говорном језику, и Дубровачка општина редовно користила ћирилицу.¹³ Стога је логично да им текст буде послат управо на ћирилици. Да је уговор важио на територији читаве Угарске, у којој је званични језик био латински, он би несумњиво био исписан на том језику, разуме се латиничним писмом.¹⁴ Рефлекс јата је икавски, какав је био присутан у Хрватској и Далмацији, те централној и западној Босни, али није утврдиво да ли се радило о штокавском или шћакавском наречју.¹⁵

Повеља је била пресавијена једном на доле (између 9. и 10. реда текста), а затим два пута ка унутра, прво са десне стране (на коју се делимично пресликао печат), а затим са леве, делећи документ по висини на три сразмерно једнака поља. Савремених записа на документу нема, а све постојеће белешке начињене су у XX веку. Једна рука је на предњој страни графитном оловком написала редни број 1. (у горњем левом углу), те ознаку А.22 (или 1.22) Srđ (у доњем десном углу). Друга рука је на полеђини дописала, такође графитном оловком – Срђ 1906, стр. 608, 4.¹⁶ Од оштећења сада постоји више жуто-смеђих мрља, вероватно насталих од влаге, затим набори на прегибима, а последњих неколико редова текста је избледело.

За оверу је употребљен утиснути воштани печат тамнозелене боје.¹⁷ Начин причврштивања је сразмерно редак, али не и непознат, у јужнословенској и угарској дипломатичкој пракси. Најраспрострањенији је управо у Дубровнику, иако је ова исправа, бар према формули

¹² Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе, 106–108.

¹³ ССПП I–1, I–2, passim.

¹⁴ Иако су сачуване бројне средњовековне исправе написане ћирилицом на словенском народном језику које су издали турски званичници, албански и румунски владари, па и неколико оних које су издали мађарски ауктори, словенски није у потпуности био *lingua franca* југоисточне Европе, због великог утицаја латинског, посебно у Угарској. ССПП I–2, 213–412; Н. РАДОЈЧИЋ, Пет писама с краја 15. века, *Јужнословенски филолог* 20/1–4 (1953–1954) 343–367, стр. 355–366.

¹⁵ Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе, 106–108.

¹⁶ Овај податак се јасно односи на прво, Вучетићево издање.

¹⁷ Тамнозелени восак су најчешће користили представници племства и аутономних градских општина, док је црвени био резервисан за носиоце суверене власти. То правило је било прекршено само у Босни, где су неки обласни господари прибавили страну дозволу да користе црвени восак, а неки то право једноставно узурпирани – G. ČREMOŠNIK, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku i sigilografiju Južnih Slavena*, Sarajevo 1976, 76–81.

датума, настала у Клису. Уместо папирне траке, провучене кроз два уска прореза, на месту печатења засечена су два троуглића и савијена надоле према предњој страни. Затим је ту, одмах испод текста, наливен восак, на њега је стављен ромбично заротирани квадрат овлаженог папира, а преко њега ударен банов типар.¹⁸ Као што је често случај са печатима формираним отиском типара преко папира, и овај није довољно рељефан да би се могла прочитати легенда и препознати хералдички мотив. Јасно је само да је легенда била исписана дуж читаве ивице печата између две кружнице, док се у централном кругу налази штит са грбом који се не може растумачити. Уобичајено је било да бански печати садрже име (или иницијал) и банску титулу.¹⁹ Међутим, једино што би се могло наслутити, иако не са пуним поуздањем, јесте да је легенда била латинична, вероватно исписана познотичким мајускулним писмом. Промер печата тј. типара је око 24 mm, што би спадало у најмању категорију средњих печата. Нажалост, ни на једној другој банској исправи Дамјана Хорвата (и његових колега у банској части) није сачуван његов печат, те поређење није могуће.

Документ до сада није критички издат. Доживео је само два издања текста, без снимка, превода на савремени језик и детаљних пропратних коментара. Прво издање је приредио Антоније Вучетић, који је исправу и пронашао, у часопису *Срђ*, доносећи текст у изворном облику – на ћирилици, без већих погрешака.²⁰ Друго је, заправо, латинична транскрипција Винка Форетића, укључена у његову монографију о Дубровнику, а касније искоришћена и у прегледу историје Хрвата Трпимира Мацана.²¹ Форетић је лигатурно „шт“ транскрибовао као „шћ“, претварајући штокавицу у шћакавицу, што можда и има оправдање ако је документ настао у Клису. Са друге стране, за такво читање не постоји поуздан доказ.

¹⁸ Г. ЧРЕМОШНИК, Оригинални документи јужно-словенских владара у Млетачком архиву, *Споменик СКА* 93 (1940) 121–132, стр. 128–129; ISTI, *Vosanske i humske povelje srednjeg vijeka*. 3: *Humske povelje i pisma, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* n.s. 7 (1952) 273–336, str. 285; ISTI, *Studije za srednjovjekovnu diplomatiku*, 86. Сачувано је десетак дубровачких исправа (махом из времена канцеларâ Руска Христифоровића и Никше Звијездића), пет босанских (из 1438, 1449, 1466. и 1482) и две зетске исправе (из 1409. и 1413) које су овако печатење. Наведени троуглићи су непотпуни – засечене су само две странице, док је трећа остајала причвршћена за папир.

¹⁹ V. KLAUŽER, *Djelovanje Blaža Mađara*, 139.

²⁰ А. ВУЧЕТИЋ, Споменици српски, *Срђ – Срđ* 5 (1906) 558–559, 608.

²¹ V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika* 1, 294–295, 356; T. MACAN, *Povijest hrvatskoga naroda*, Zagreb 1992², 179.

*Текст повеље**

Ми Хр(ь)вaтъ Дaмѣaнъ ѿдъ Литве, русаговъ Далмацие и Хр(ь)-
вaтъ и Словинске землe |2| бaнъ, дамо знати по томъ нашeмъ отворену
листу всимъ и всакому кому се |3| подoбa и прид кихъ образъ приде
таи наш листъ ере дасмо виру нашу и пуну |4| слoбoдъ и уфaниe всимъ
тpгoвцeмъ дубрoвaчкимъ да на слoбoднo и на уфaнo |5| хoдe сoвoимъ
тp[ь]гoмъ по русaгу крaлeвy, по бaнствy и кнeштвy и инудa всудa |6|
кудa гoди ми влaдaмo; да им се не имa учинити ниeднa зaвpтицa ни
бaнтовaнe |7| ѿд никoгaрe мaлo ни вeлe ни зa eдaнъ узрoкъ; пaчe дa имъ
ми ни ниткoрe ини |8| члoвикъ нeимa ѿд нихъ тp[ь]гa узeти мaлo ни
вeлe нe плaтивши штo сe уцинe |9| дoбрoмъ вoлoмъ. И хoћeмo e oбaрo-
вaти по всу нашу мoћ и учувaти ми |10| и нaши oфициѣaли и слугe
нихъ и нихъ тp(ь)гъ и нихъ всaкo блaгo кo би гoди |11| имaли кaкo нa-
шe влaститo. Дaнo нa Клисy с нaшимъ пeчaтoм нaвaдним |12| у литихъ
Ѡ. ѡ. сeдaмъ дeсeтъ и трeтo тeкyћe.

Превод повеље на савремени језик

Ми Х(о)рват Дaмјaн oд Литвe, бaн русaгa Дaлмaциje, Хрвaтa и
Слaвoниje, по oвoм нaшeм oтвoрeнoм листу дaјeмo нa знaњe свимa и
свaкoмe кoгa сe тo тичe и пpeд чиje лицe дoђe тaј нaш лист дa смo дa-
ли нaшy вepу и пуну слoбoду и гaрaнциje свим дубрoвaчким тpгoвци-
мa дa сe слoбoднo и сa пoуздaњeм крeћу сa сoвoјoм рoбoм по крaљeвoм
русaгу, по бaнствy и по кнeштвy и свудa другдe гдe гoд ми влaдaмo;
дa им никo нe чини билo кaквy смeтњy или узнeмирaвaњe, ни мaлo ни
вeликo ни из кoг рaзлoгa; штaвишe, дa им ни ми нити кoји други чo-
вeк нe мoжe узeти рoбу, ни мaлу ни вeликy, a дa им нe плaти oнo штo
су сe у дoбрoј вoљи дoгoвoрили. И ми и нaши oфициjали и слугe хo-
ћeмo тo јaмчити и oдржaти свoм нaшoм мoћи – и њих и њихoвy рoбу
и свaкo њихoвo блaгo – кaо дa је нaшe влaститo. Дaтo нa Клисy сa нa-
шим уoбичajеним пeчaтoм, тeкyћeг лeтa 1473.

Дипломатичка анализа

Пoвeљa је по стpуктyри нaлик нa другe јyжнoслoвeнскe испрaвe
истoг фoрмaлног и нaмeнскoг типa.²² Рaди сe o угoвoрy o тpгoвaчким
слoбoдaмa мaњe свeчaнe прирoдe, кoји је свeдeн и кaдa је рeч o oбимy

* Рeдaкциjа издaњa и пpeвoдa: Ирeнa Шпaдијeр.

²² Вишe o фoрмaлним и нaмeнским типoвимa у јyжнoслoвeнскoј диплoмa-
тици, нa пpимepу српскe диплoмaтичкe гpaђe y: Н. Пoрчић, *Диплoмaтички oб-
рaсци срeдњoвeкoвних влaдaрских дoкyмeнтa: српски пpимeр*, Бeогрaд 2012
(дoктoрскa дисeртaциjа у рyкoписy).

документа (око 150 речи у 12 редова) и када је реч о формулару (интитулација – промулгација спојена са општом инскрипцијом – диспозиција – датум са короборацијом). У том смислу он највише подсећа на сличне повластице које су Дубровчанима издали босански краљеви Томаш (1453) и Стјепан Томашевић (1461), као и херцег Стјепан Вукчић Косача (1461).²³ У свим поменутих случајевима, владари који су већ били регулисали односе са Дубровником великим свечаним повељама, издали су допунске, мање свечане, уговоре о трговачким слободама.²⁴ Вероватно су мотив за њихов настанак биле тренутне политичке и, са њима често скопчане, привредне околности.²⁵

Интитулација је, мање-више, типична када су у питању хрватске банске исправе, било да су писане на глагољници или ћирици. Владарска множина је присутна, али не и формула девоције (*милошћу бојжом*) која је била резервисана за носиоце суверене власти (у овом случају за угарског краља).²⁶ Занимљиво је да се за државу тј. за три круновине којима управља бан Дамјан Хорват користи израз русаг, који је током XV века био у знатно широј употреби у суседној Босни, али се користио и у Хрватској. Термин је мађарског порекла – потиче од речи *ország* (држава).²⁷ Хорват се титулише као *русаговь Далмацие и Хр(ъ)ватъ и Словинске земле банъ*, што одговара чешћој латинској титули *Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae banus*. Док Далмација остаје неизмењена и на народном језику, дотле се Хрватска назива „русагом

²³ ССПП 1–2, 76, 121, 166; С. Рудић, Повеља краља Стефана Томашевића којом наређује својим људима да не ометају дубровачке трговце, *Грађа о прошлости Босне* (=ГПБ) 1 (2008) 165–170; М. ИВАНОВИЋ, Повеља херцега Стефана Вукчића Дубровчанима, *ГПБ* 5 (2012) 81–90. Сви ови документи садрже одредбе о неометању дубровачких трговаца, које су делом сличне, а делом идентичне онима које се срећу у повељи бана Дамјана Хорвата.

²⁴ ССПП 1–2, 35–41, 72–76, 115–117, 121, 162–166.

²⁵ В. нап. 3–6 и текст на који се односе.

²⁶ *Hrvatski spomenici*. Sveska 1 (od god. 1100–1499), prir. Đ. ŠURMIN, Zagreb 1898, passim; Đ. ŠURMIN – V. KLAČIĆ, Dvije hrvatske isprave XV. stoljeća, *Vjestnik Kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 5 (1903) 54–64, str. 54; М. ŠAMŠALOVIĆ, Isprave hrvatskih velikaša od XIII do XVII stoljeća, *Zbornik Historijskog instituta JA* 4 (1961) 423–433, str. 427; Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе, 112, 117, 120–121, 123.

²⁷ Ђ. ДАНИЧИЋ, *Рјечник из књижевних старина српских* 3, Београд 1864, 63–64; *Hrvatski spomenici* I, 294, 307; V. MAŽURANIĆ, *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, Zagreb 1908–1923, 1274; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 14, prir. J. NAMM ET ALII, Zagreb 1953–1955, 330–332; М. ДИНИЋ, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955, passim; С. ЋИРКОВИЋ, Русашка господа, *Историјски часопис* 21 (1974) 5–17; *Регистар збирке „Старе српске повеље и писма“ Љубомира Стојановића*, Београд 1992, 61.

Хрвата“, што је случај и у већини других исправа на хрватском из XV века, а Славонија „Словинском земљом“. Из тога се може закључити да је данашњи назив Хрватска проистекао из придевског облика, а Славонија директним преношењем латинске варијанте.²⁸ О Дамјану Хорвату већ је било речи, али вреди поменути да се он у овој повељи јавља дословце као *Хрват Дамјан од Литве*, а у дубровачким канцеларијским књигама као *Chervat*, док је, с друге стране, у свим латинским повељама, насталим махом у Славонији и Мађарској, навођен као *Damianus (Damjan) Horwath de Lythwa*.²⁹ Према томе, јасно је да је такво именовање везано за хрватско порекло, о чему сведочи и податак да му је отац био Стјепан из Врбашке жупаније. Х(о)рват, дакле, у овом случају представља надимак, епитет, а не старо породично презиме.³⁰

Промулгација упарена са општом инскрипцијом каква се јавља у овој повељи (*дамо знати по томъ нашемъ отворену листу всимъ и всакому кому се подоба и прид кихъ образъ приде таи наш листъ*) представља најчешћи облик ове формуле у хрватским исправама написаним народним језиком. Јавља се и у глагољским и у ћирилским исправама, а веома наликује и облицима који се срећу у савременим дубровачким, босанским и српским документима.³¹

Датум је спојен са короборацијом и садржи податак о месту и години издавања повеље. Изостао је, међутим, пун датум. Будући да је познато да је крајем новембра или почетком децембра 1473. Дамјан Хорват престао да буде славонски и остао само далматинско-хрватски

²⁸ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1, приг. Ђ. DANIČIĆ, Zagreb 1880–1882, 169–170; *Hrvatski spomenici* 1, 127, 128, 130, 131, 138, 156, 164, 193, 205, 294, 312, 376, 377, 426, 432; *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 1–18, eds. Т. SMIČKLAŠ ET ALII, Zagreb 1904–1990, passim; Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе, 117–123. У исправама на хрватском помињу се варијанте „банъ Далмацие и хрвацки“ и, чешћа, „банъ Далмацие и Хрватъ“. И Турци су, почетком XVI века, освојене делове некадашње Краљевине Хрватске називали *Vilâyet Hırvat* (91, 164, MAD 540 ve 173 numaralı – *Hersek, Bosna ve İzvornik livâları icmâl tahrîr defterleri* 1, Ankara 2006, 3, 4, 18, 20, 133, 224). О хрватском банству уопште и у време Матијаша Корвина в. L. MARGETIĆ, *Državno-pravni položaj Hrvatske u doba Krbavske bitke, Rad JAZU* 471 (1995) 5–22; В. GRGIN, *Počeci rasapa*, 172–173.

²⁹ *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae*, 801, 810.

³⁰ М. KARBIĆ, *Od hrvatskoga sitnog plemića*, 119–125; Т. PÁLÓSFALVI, *Slavonski banovi u 15. stoljeću*, 49.

³¹ *Hrvatski spomenici* 1, passim; М. ŠAMŠALOVIĆ, *Isprave hrvatskih velikaša*, 426–427; *Регистар збирке „ССПП“*, 56; Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе, 115.

бан, ова исправа је морала настати пре тог периода, а вероватно у мају те године, када су Дубровчани даровали Хорвата и његовог посланика.³² Словно означавање прве две цифре при именовању године, употреба множинске форме за годину (*литихъ*), као и пропратне речи *текуће* присутни су у још неким хрватским ћирилским и глагољским исправама.³³ Чињеница да је повеља настала у Клису, као што је већ речено, представља један од два највероватнија разлога због чега је она написана на ћирилици. По свему судећи, још од друге половине XIV, а свакако од почетка XV века, документи на народном језику настали на простору кнештва Нелипчића и њихових наследника писани су ћирилским брзописом. Да ли је то писмо увезено из Босне (преко босанске властеле или фрањеваца) или се развило прерадом већ постојећих домаћих узора не можемо са поуздањем знати.³⁴ Короборација је кратка, такође типична, и у њој је наведена овера уобичајеним (*навадним*) печатом бана Дамјана Хорвата.³⁵

Највећи део повеље чини диспозиција. Експозиције с петицијом нема (вероватно због мање свечане форме исправе), али је врло вероватно да су настанак ове повеље иницирали Дубровчани, а не бан Дамјан. Далмација, Хрватска и Славонија нису се примарно снабдевали робом из Дубровника, а доминантни правци којима су се кретали дубровачки трговци били су север (према Босни) и исток (према Зети и Србији). Већ смо истакли да су немирне прилике у тим областима и јачање веза са краљем Матијашем Корвином могли навести град Светог Влаха да интензивира своје трговачке односе са западним крајевима Балкана, због чега су се Дубровчани вероватно обратили Дамјану Хорвату.³⁶ Хорват, са своје стране, није био у нужди да тражи нове

³² *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae*, 801; V. KLAJČ, Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću i prvoj četvrti XVI. stoljeća, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* n. s. 8 (1905) 129–147, str. 137; V. KLAUŽER, Djelovanje Blaža Mađara, 126.

³³ *Hrvatski spomenici* 1, passim; M. ŠAMŠALOVIĆ, *Isprave hrvatskih velikaša*, 428.

³⁴ Н. ИСАИЛОВИЋ, *Две ћирилске исправе*, 108.

³⁵ Ђ. ДАНИЧИЋ, *Рјечник из књижевних старина српских* 2, Београд 1863, 109; *Hrvatski spomenici* 1, 72, 138, 184, 191, 195, 212, 262, 369, 423; V. MAŽURANIĆ, *Prinosi*, 724; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 7, приг. Т. MARETIĆ, Zagreb 1911, 725–726; M. ŠAMŠALOVIĆ, *Isprave hrvatskih velikaša*, 423, 428–429, 431; P. SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 2, Zagreb 1972, 506–507; Н. ИСАИЛОВИЋ, *Две ћирилске исправе*, 118, 120. У Босни су се, уместо „навадних“, најчешће користили изрази „веровани“ или „обични“ печат.

³⁶ И. БОЖИЋ, *Дубровник и Турска*, 158–200, 218–232; В. АТАНАСОВСКИ, *Пад Херцеговине*, 86–97; V. FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika* I, 229–236, 294–295.

изворе робе за своје области, пошто је у том периоду био у добрим односима са Млечанима.³⁷ С друге стране, могао се споразумети са Дубровчанима о формализацији њихових привилегија, будући да су они, по краљевој наредби, новцем помагали учвршћивање одбране Клиса и Хорватовог баната, те су могли очекивати право на неометану трговину.

Одредбе које је бан навео у повељи крајње су типске. Он им је дао своју веру, јамство (везано за термине *уфание*, *обаровати*³⁸) и обећање да ће моћи да тргују слободно и без сметњи (*да им се не има учинити ниедна завртица ни бантоване*³⁹), те је своје обавезе које произилазе из ове привилегије пренео и на своје подређене (официјале и слуге).⁴⁰ Све ове фразе у потпуности одговарају изразима коришћеним у повељама, такође исписаним ћирилицом на народном језику, које су Омишанима издали Иваниш Нелипчић и Анж (Иван VI) Франкопан.⁴¹ Обојица су тада били и цетински, клишки и омишки кнезови и хрватско-далматински банови, а своје исправе су издали у Клису.⁴²

³⁷ О крају сукоба и приближавању Венеције и Угарске почетком 1470-их година в. В. GRGIN, *Počeci rasara*, 132–133, 139–142.

³⁸ Ђ. ДАНИЧИЋ, *Рјечник из књижевних старина српских* 1, Београд 1863, 180; ИСТИ, *Рјечник из књижевних старина* 3, 376–377, 395–396; *Hrvatski spomenici* 1, 133; V. MAŽURANIĆ, *Prinosi*, 766, 1490; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 8, prir. T. MARETIĆ, Zagreb 1917–1922, 307, 309; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 19, prir. J. JEDVAJ, Zagreb 1967–1971, 269–278.

³⁹ Ђ. ДАНИЧИЋ, *Рјечник из књижевних старина* 1, 26, 352–353; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1, 175–176; *Hrvatski spomenici* 1, 130, 140, 153, 199, 213, 382; V. MAŽURANIĆ, *Prinosi*, 91, 1675; *ССПП* 1–1, 467; *ССПП* 1–2, 74, 76, 121, 241; P. SKOK, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1, Zagreb 1971, 108; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 22, prir. J. JEDVAJ ET ALII, Zagreb 1975, 609; *Регистар збирке „ССПП“*, 51; Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе, 118, 120.

⁴⁰ *Hrvatski spomenici* 1, prema registru na str. 482; *ССПП* 1–1, 452; *ССПП* 1–2, 202. На сличан начин су и у латинским исправама банови и великаши обавезивали своје службенике и фамилијаре на поштовање повластица дестинатара. Нпр. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* 17, eds. T. SMIČKLAŠ – S. GUNJAČA – J. STIPIŠIĆ, Zagreb 1981, 397–398, 458–460.

⁴¹ Н. ИСАИЛОВИЋ, Две ћирилске исправе, 115–123.

⁴² Поређењем са савременим латинским исправама хрватских банова и племића, може се утврдити да су, и поред начелне сличности у типским изразима, ћирилски документи настајали у посебним канцеларијама и на основу посебних образаца. То се може наслутити на основу употребљених фраза, разлика у интитулацијама, датумским формулама итд. Обимна латинска дипломатичка грађа хрватске провенијенције из XV века још увек није систематски приређена. За поређење могу послужити неке веће збирке: L. THALLÓCZY – S. BARABÁS, *A Blagay-család oklevéltára*, Budapest 1897; L. THALLÓCZY – A. HODINKA, *A Horvát véghelyek oklevéltára* 1 (1490–1527), Budapest 1903; L. THALLÓCZY – S. BARABÁS,

Дамјан Хорват обавезује, дакле, себе и своје службенике и људе да не чине никакву штету дубровачким трговцима, да им не отимају робу, већ да им допусте слободу трговине и да од њихове робе узимају само ону за коју су са поменутиим трговцима уговорили цену и у складу са тим је исплатили (*да имъ ми ни ниткорѣ ини чловикъ неима вѣд нихъ трга узети мало и веле не плативши што се уцине добромъ воломъ*). Повластица слободе трговине односи се на краљев русаг, на банство и кнештво и све друге области у којима Дамјан Хорват врши власт (*по русагу кралеву, по банству и кнештву и инуда всуда куда годи ми владамо*). Иако из формулације није сасвим јасно да ли се термин „краљев русаг“ односи на читаву угарску државу, или само на њене хрватске круновине (Далмацију, Хрватску и Славонију), којима Дамјан управља као бан и које чине његово банство, биће да је у питању ово друго.⁴³

У вези са претходним је и помен кнештва. Није извесно да ли је то само Клишко кнештво, Клишко и Цетинско кнештво или читава некадашња област Нелипчића и Таловаца, каткад називана Хрватским банатом, каткад кнештвом, коју су час контролисали банови Хрватске, час кнезови, наследници Таловаца. Чињеница да се клишки кастелан фебруара 1474. помиње као човек тј. слуга (*famulus*) бана Дамјана говори у прилог тези да је он тада у најмању руку контролисао град и дистрикт Клиса тј. Клишко кнештво, што је најчешће и био случај од смрти Перка Таловца (1453), а посебно од почетка бановања Павла Спиранчића (1459).⁴⁴ Будући у непосредној територијалној и одбрамбеној вези са Хрватском, логично је претпоставити да су Дубровчани били најзаинтересованији управо за трговину на том подручју, с обзиром на то да је Славонија била сразмерно далеко, одвојена од града Св. Влаха османским поседима, а Далмација, у својим тадашњим границама, под влашћу Млечана, иако је остала у банској и угарској краљевској титулатури.

A Frangepán család oklevéltára 1–2, Budapest 1910–1913; L. THALLÓCZY – S. HORVÁTH, *Alsó-Szlavóniai okmánytár*, Budapest 1912.

⁴³ V. KLAČIĆ, *Hrvatsko kraljevstvo u XV. stoljeću*, 137; ISTI, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* 5, Zagreb 1985, 16; M. KARBIĆ, *Od hrvatskoga sitnog plemića*, 119–125.

⁴⁴ Клис је тих година прелазило из руке у руку, иако је у основи припадао кнештву Таловаца. Најчешће су у њему боравили краљевски кастелани потчињени хрватско-далматинском бану, али се у питање Клиса мешала и босанска властела, конкретније Влатковићи, чији се део налазио у служби угарског краља. Видети: *Hrvatski spomenici* I, 213, 246–247; 280; Đ. ŠURMIN – V. KLAČIĆ, *Dvije hrvatske isprave*, 54–59; M. PEROJEVIĆ, *Talovci – cetinski i kliški knezovi*, *Kalendar „Napredak“* 27 (1937) 171–187; B. ATANASOVSKI, *Пад Херцеговине*, 52, 54, 84–85; B. GRGIN, *Počeci rasapa*, 88–90, 97–98.

Neven Isailović

**THE CHARTER OF BAN DAMJAN HORVAT
ON COMMERCIAL PRIVILEGES OF DUBROVNIK**

Summary

This paper offers a critical edition (including text, translation and reproduction) of the charter of Croatian-Dalmatian-Slavonian ban Damjan Horvat of Litva, issued to the merchants of Dubrovnik (Ragusa) in 1473. The charter was written in Slavic vernacular and cyrillic alphabet, being one of roughly twenty preserved medieval Cyrillic diplomatic documents of Croatian origin. It was probably issued on the initiative of the Ragusans, due to the deteriorating situation on the most frequent routes of Ragusan trade (i.e. to Serbia and Bosnia) and also to the strengthening of connections between the Croatian-Dalmatian ban (representative of Hungarian king Mátyás Corvin) and Dubrovnik on the grounds of protection against the Ottoman pressure. The charter has typical elements of a trading privilege of lesser format and its structure bears resemblance with many contemporary Croatian and some Bosnian documents of the same type.

Keywords: Dubrovnik (Ragusa), Dalmatia, Croatia, Slavonia, Damjan Horvat of Litva, 1473, charter, Cyrillic alphabet, commerce, privilege.

Чланак примљен: 29. септембра 2013.

Чланак прихваћен: 18. јануара 2014.